

УДК 343.97

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.2.5>**Ольга ОХМАН**

кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності, Хмельницький інститут імені Блаженнішого Володимира, Митрополита Київського і всієї України Міжрегіональної Академії управління персоналом, проспект Миру, 101А, м. Хмельницький, Україна, 29015

ORCID: 0000-0002-9509-5326**Тетяна ДЕРЕВ'ЯНКО**

кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності Національної академії державної прикордонної служби України

імені Богдана Хмельницького, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, Україна, 29000

ORCID: 0000-0003-0318-8195**Наталія ЛОГІНОВА**

кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності Національної академії державної прикордонної служби України імені Богдана

Хмельницького, Хмельницький, Україна, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, Україна, 29000

ORCID: 0000-0002-3296-3659**Olga OHMAN**

Doctor of Law, Associate Professor at the Department of Law and Law Enforcement, Khmelnytskyi Institute named after the Blessed Volodymyr, Metropolitan of Kyiv and All Ukraine, Interregional Academy of Personnel Management, University, Myru Avenue, 101A, Khmelnytskyi, Ukraine, 29015

ORCID: 0000-0002-9509-5326**Tetiana DEREVYANKO**

Candidate of Psychological Sciences, Senior Lecturer at the Department of Legal Theory and Criminal Procedural Activity, National Academy of the State Border Service of Ukraine named

after Bohdan Khmelnytsky, Shevchenko str., 46, Khmelnytskyi, Ukraine, 29000

ORCID: 0000-0003-0318-8195**Natalia LOGINOVA**

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor at the Department of Theory of Law and Criminal Procedure, National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytsky, Shevchenko str., 46, Khmelnytskyi, Ukraine, 29000

ORCID: 0000-0002-3296-3659**КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНИХ
ЗЛОЧИНІВ В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ****CRIMINOLOGY ASPECTS OF GENDER-BASED CRIMES
IN THE CONDITIONS OF ARMED CONFLICTS**

В статті досліджуються питання насильства у війні, що носять гендерний та сексуальний характер, у тому числі як методу здійснення геноциду та тактики ведення війни. Стаття ґрунтується на висновках останніх теоретичних досягнень, які сформульовані як кримінологами, так і вченими із споріднених дисциплін (право, політика, гендерні дослідження) щоб розкрити кримінологічне мислення про те, що таке гендерно зумовлені злочини в умовах збройних конфліктів, та як вони пов'язані із безпекою, війною, урядкуванням, покаранням, статтю та злочинністю. Представлено нові аспекти для вивчення сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, приділяючи особливу увагу історичним і концептуальним проблемам його дослідження в рамках кримінології. Стаття містить огляд питань щодо недопустимості амністії та поширення імунітетів на винних у будь-яких формах сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, важливості усунення процесуальних і доказових перешкод для правосуддя з метою забезпечення прав потерпілих, а також необхідності використання всіх доступних засобів впливу на учасників конфлікту з метою дотримання міжнародного права, в тому числі шляхом передачі осіб, які вчиняють, наказують або потурають сексуальним діям, пов'язаним з конфліктом, до Міжнародного кримінального суду. Незважаючи

на те, що дані аналізу і звітностей про сексуальне насильство щодо чоловіків і хлопчиків, особливо в контексті офіційних і неофіційних умов ув'язнення, а також стосовно чоловіків і хлопчиків, пов'язаних з озброєними групами, досить обмежене, ми зауважуємо, що чоловіки та хлопчики також стають жертвами сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, та в зв'язку із цим з метою захисту потерпілих чоловіків наголошуємо на необхідності кинути виклик глибоко вкоріненим культурним уявленням про чоловіків щодо їх невразливості до такого насильства.

Ключові слова: збройний конфлікт, тероризм, гендерне насильство, сексуальне насильство під час війни, звалтування під час війни, віктимізація цивільного населення.

The article explores issues of gender and sexual violence in war, including as a method of genocide and tactics of warfare. The article is based on the conclusions of the latest theoretical achievements formulated by both criminologists and scholars from related disciplines (law, politics, gender studies) in order to reveal criminological thinking about what gender-based crimes in armed conflict are and how they are related with security, war, governance, punishment, gender and crime. New aspects for the study of conflict-related sexual violence are presented, paying special attention to the historical and conceptual problems of its study within the framework of criminology. The article contains an overview of issues regarding the inadmissibility of amnesty and the extension of immunities to perpetrators of any forms of conflict-related sexual violence, the importance of removing procedural and evidentiary obstacles to justice in order to ensure the rights of victims, as well as the need to use all available means of influencing the participants conflict in order to comply with international law, including by transferring persons who commit, order or condone conflict-related sexual acts to the International Criminal Court. Although there is limited analysis and reporting of sexual violence against men and boys, particularly in the context of formal and informal prison settings, as well as men and boys associated with armed groups, we note that men and boys are also victims of conflict-related sexual violence, and therefore, in order to protect male victims, we emphasize the need to challenge deep-rooted cultural assumptions about men as invulnerable to such violence.

Key words: armed conflict, terrorism, gender-based violence, wartime sexual violence, rape during war, victimization of civilians.

Продовження ведення агресивної війни РФ проти України призвело до переміщення в значних масштабах цивільних осіб, піддавши їх підвищеному рівню сексуального та гендерного насильства. Збройні сили РФ та терористичні російські збройні формування продовжують поміж іншого використовувати сексуальне насильство як тактику збройної агресії. У деяких ситуаціях гендерно зумовлена мова ненависті та підбурювання до насильства були очевидними в публічному дискурсі, зокрема і на цифрових платформах.

В умовах воєнного стану пріоритетом є здійснення політики, спрямованої на розв'язання проблем сексуального та гендерного насильства, з метою забезпечення поваги до прав людини, основних свобод та дотримання норм міжнародного права. Це можливо досягти шляхом об'єднання зусиль як національних правоохоронних органів, так і міжнародних організацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Протягом останніх десятиріч тема «кримінології війни» («criminology of war») набула статусу однієї із центральних у кримінологічних школах, зокрема, Західної Європи (Degenhardt, T., Di Pierro, Jamieson, R.) [5, 6, 7]. Немає сумнівів у тому, що розповсюдження в світі збройних конфліктів і, як наслідок, «злочинів війни», вимагає адекватного науково-практичного реагування. Тому «кримінологія війни» в сучасних умовах стає центральною темою для міжнародної наукової спільноти та міжнародної кримінології. Ці питання набули особливої актуальності

для України, яка зараз живе в умовах воєнної агресії з боку РФ [1, с. 15]. Хоча дослідження звалтування під час війни вже проводяться протягом тривалого часу, зростаюча увага до досліджень сексуального та гендерного насильства, пов'язаного з конфліктами, свідчить про потребу у більш глибокому розумінні цього явища. Вона відображає заклик до комплексного погляду на сексуальне насильство як складного явища, яке потребує дослідження в юридичній науці, а також відмови від ігнорування гендерних аспектів у вивченні конфліктів. Крім того, сексуальне та гендерне насильство стає ключовим елементом зростаючої літератури про віктимізацію цивільного населення під час конфліктів. [3, с. 45–46]. Спираючись нещодавні наукові дослідження та нові джерела задокументованих в ході воєнних конфліктів даних, вчені розробили та перевірили безліч теорій про детермінанти сексуального та гендерного насильства під час збройного конфлікту на міжнародному, національному, організаційному та індивідуальному рівнях, а також про його наслідки, враховуючи існування його у складному континуумі гендерно обумовленого насильства, шкоди та віктимізації (Cockburn, C.) [4].

Визнаючи значні досягнення в цій галузі, ми за ставимо за мету продовження досліджень, спрямованих на розробку більш інтегрованого теоретичного розуміння юридичних, інтерактивних соціальних та воєнних процесів, які спричиняють насильство проти цивільного населення та військовослужбовців під час війни, включаючи питання притяг-

нення до відповідальності винних у вчинення сексуального та гендерного насильства. Рухаючись вперед, наукова спільнота повинна продовжувати теоретизувати та оцінювати, які втручання можуть найефективніше пом'якшити сексуальне насильство, пов'язане з конфліктами.

Виклад основного матеріалу дослідження. В бюлетені ОБСЄ «Сексуальне та гендерне насильство під час збройного конфлікту» вжито комбінований термін «сексуальне та гендерне насильство», який наголошує на подвійному характері даного виду злочинної поведінки – сексуальному та дискримінаційному. Хоча гендерне насильство нещодавно стало актуальною темою у спільноті безпеки людини, воно розглядалося головним чином стосовно насильства щодо жінок і дівчат, особливо сексуального насильства, однак і чоловіки також регулярно стають жертвами даного виду насильства під час збройного конфлікту, зокрема в місцях ув'язнення. Точна поширеність залишається невідомою; однак, видається, що віктимізація чоловіків є набагато частішою, ніж передбачалося раніше, і мовчання про віктимізацію чоловіків тепер рідше [11, с. 46]. Крім того, з'являється все більше доказів нападу на гендерні та сексуальні меншини, хоча даних залишається мало.

Сексуальне та гендерне насильство є абсолютно забороненими як у період збройних конфліктів, так і у мирний час згідно з міжнародним правом. Конвенція ООН проти катувань 1984 року, а також ряд договорів в сфері міжнародного права прав людини, включаючи Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, і регіональні конвенції, містять заборону сексуального та гендерного насильства.

Згідно з положеннями Женевських конвенцій 1949 року, під час міжнародних збройних конфліктів цивільні особи «мають бути захищені особливо від усіх актів насильства або погроз ними», а жінки «повинні бути особливо захищені від будь-яких нападів на їх честь, зокрема від згвалтування, примусової проституції або будь-якої форми непристойного нападу».

Держави та міжнародні інституції повинні зосередити свої зусилля на прийнятті комплексу заходів щодо запобігання сексуальному та гендерному насильству під час та після збройних конфліктів. Це включає приведення національного законодавства у відповідність з міжнародними стандартами, встановлення індивідуальної кримінальної відповідальності за злочини проти людяності, військові зло-

чини та геноцид з прямим згадуванням сексуального та гендерного насильства, скасування імунітету та строків давності для сексуального та гендерного насильства, пов'язаного з конфліктом, а також розроблення комплексної стратегії переслідування сексуального та гендерного насильства

З метою забезпечення справедливості для тих, хто став жертвою сексуального та гендерного насильства, кожна держава повинна прийняти вичерпні заходи для виконання своїх зобов'язань у сфері розслідування, судового переслідування та покарання винних у злочинах геноциду, проти людяності та військових злочинах, включаючи ті, що пов'язані з сексуальним та гендерним насильством

Термін «сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом» включає в себе такі форми насильства, як згвалтування, сексуальне рабство, примусова проституція, примусова вагітність, примусовий аборт, примусова стерилізація, примусовий шлюб та інші форми сексуального насильства, які мають порівняно високу ступінь жорстокості і вчиняються проти жінок, чоловіків, дівчат або хлопців, прямо або опосередковано пов'язаних з конфліктом. Ця зв'язок може бути очевидним у випадках, коли злочинці мають зв'язок з державними або недержавними збройними групами, включаючи терористичні організації. Профіль жертви, яка часто є фактичним або гаданим членом переслідуваної політичної, етнічної чи релігійної меншини, або є мішенню на основі фактичної чи гаданої сексуальної орієнтації чи гендерної ідентичності. Характерним для них є вчинення злочинів у атмосфері безкарності та настання транскордонних наслідків, таких як переміщення або торгівля людьми, порушення положень угоди про припинення вогню. Даний термін також охоплює торгівлю людьми з метою сексуального насильства та / або експлуатації, яка здійснюється в умовах конфлікту.

Дослідження сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, можна розділити на два періоди зростання. Перший період настав після початку війни в колишній Югославії в 1992–1995 роках та геноциду в Руанді в 1994 році, обидва відзначені жахливими епізодами масового згвалтування. Глибоко вражені триваючими конфліктами та їхніми жахливими наслідками, науковці запропонували вагомі нормативні аргументи щодо того, чому сексуальне насильство слід сприймати серйозно як у наукових, так і в судових процесах (Nordas, R., Cohen, D. K.) [9, с. 193–211]. Різні аспекти гендерного аналізу підкреслювали, чому жінки загалом ставали жертвами (для

утвердження мілітаризованої маскулінності), а також чому обиралися конкретні групи жінок (для нападу на носіїв етнічної, релігійної чи політичної ідентичності групи, або для припинення етнічної групи, релігійної або політичної групи) (Skjelsbæk, I.) [10, с. 211–237]. Деякі вчені розглядали сексуальне насильство як природний і неминучий побічний ефект війни, пов'язаний з чоловічими сексуальними потягами (Farwell, N.) [7, с. 389–403]. Протягом останніх десятиліть було досягнуто значних успіхів у судовому переслідуванні тих, хто вчиняв сексуальне насильство, пов'язане з гендером, під час збройних конфліктів.

Другий етап дослідження сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, був викликаний критичним визнанням того, що сексуальне насильство під час війни не є повсемісним явищем, а, навпаки, виявляє значні варіації у різних конфліктах і серед різних суб'єктів. Вивчення зосередилося на розумінні форм насильства, ідентичності цільових груп, мотивації застосування сексуального насильства як самостійної практики та стратегії. [9, с. 193–211].

У відповідності до даних ООН 3,1% чоловіків та 8,2% жінок, які перебували у статусі ув'язнених недержавними збройними групами, стали жертвами різних форм сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. Міжнародний кримінальний суд, що розпочав розслідування у справі «Ситуація в Україні», також прийшов до висновку про широку практику вчинення військових злочинів, таких як згвалтування та інші форми сексуального насильства на окупованих територіях.

Дії, що носять зміст сексуального та гендерного насильства під час збройного конфлікту становлять міжнародні злочини, за які винуватці повинні нести відповідальність у відповідності до міжнародного права. В залежності від обставин вчинення їх можна віднести до злочинів проти людяності, військових злочинів та геноциду. Римський статут є першим міжнародним документом, що чітко визнає згвалтування, сексуальне рабство, примусову проституцію, примусову вагітність, примусову стерилізацію та інші форми сексуального насильства як окремі види злочинів проти людяності. Незважаючи на те, що Римський статут не прямо зв'язує сексуально-гендерне насильство із геноцидом, Міжнародний кримінальний суд підтвердив, що згвалтування та інші форми сексуально-гендерного насильства «можуть, при певних умовах, бути невід'ємною складовою моделі знищення, застосованого до конкретної групи, що вимагає кваліфікації як геноцид».

Рада безпеки ООН «наголошує на обов'язку всіх держав покласти край безкарності та переслідувати осіб, відповідальних за геноцид, злочини проти людяності та військові злочини, включаючи ті, що пов'язані з сексуальним та іншим насильством щодо жінок і дівчат, та, у зв'язку з цим, наголошує на необхідності виключення цих злочинів з положень про амністію за наявності такої можливості» (пункт 11 Резолюції 1325 (2000), прийнятої Радою Безпеки ООН на 4213 – засіданні 31 жовтня 2000 року).

Рада безпеки ООН «вимагає, щоб усі сторони збройного конфлікту негайно вжили відповідних заходів для захисту цивільних осіб, у тому числі жінок і дівчат, від усіх форм сексуального насильства, що може включати, поміж іншого, застосування відповідних військових дисциплінарних заходів та дотримання принципу відповідальності командування, навчання військ щодо категоричної заборони всіх форм сексуального насильства проти цивільних осіб, руйнування міфів, які підтримують сексуальне насильство, перевірку збройних сил та сил безпеки на предмет виявлення згвалтувань у минулому та інших форм сексуального насильства, а також евакуацію жінок та дітей, які перебувають під безпосередньою загрозою застосування сексуального насильства у безпечні райони.» (пункт 3 Резолюції 1820 (2008), прийнятої Радою Безпеки ООН на 5916 – засіданні 19 липня 2008 року).

Рада міністрів ОБСЄ «заохочує держави-учасниці посилити зусилля з розслідування, судового переслідування та покарання винних у всіх формах насильства щодо жінок та забезпечити жертвам захист та відповідні засоби правового захисту».

За останні кілька десятиліть міжнародне співтовариство зробило багато вагомих кроків у відповідь на зростаючу кількість закликів визнати сексуальне насильство серйозним злочином на національному та міжнародному рівнях.

Так, Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії (*International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia*) був першим міжнародним судом, який розглядав справу виключно за звинуваченнями у сексуально-гендерному насильстві, пов'язаному із конфліктом, проти трьох членів боснійсько-сербської міліції (*Vojska Republike Srpske*), яка діяла під час конфлікту 1992–1995 років у Боснії (*Prosecutor v Kunarats, Kovach, Vukovich*). Даний вирок став першим в історії, яким було засуджено осіб за згвалтування як за злочин проти людяності (поруч із засудженням за поневолення і катування як злочин проти людяності та численні військові злочини).

Протягом свого мандату *International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia* притягнув до відповідальності понад 120 осіб. Майже третина розглянутих справ містили звинувачення у сексуально гендерному насильстві.

Міжнародний трибунал щодо Руанди (*International Criminal Tribunal for Rwanda*) є першим міжнародним трибуналом у інтерпретації поняття «згвалтування» в міжнародному кримінальному праві та визначення згвалтування як засобу вчинення геноциду. Його обвинувальним висновком вперше засуджено винного за згвалтування як за акт геноциду (*Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu*). «Що стосується, зокрема, згвалтування та сексуального насильства, Палата хоче підкреслити той факт, що, на її думку, вони становлять геноцид так само, як і будь-який інший акт, якщо вони були вчинені з конкретним наміром знищити, повністю або частково, певну групу». Як було встановлено, Жан-Поль Акаєсу наказував, допомагав і підбурював до скоєння сексуального насильства, включаючи згвалтування жінок тутсі. Близько половини судових переслідувань *International Criminal Tribunal for Rwanda* стосувалися звинувачень у сексуально гендерному насильстві.

Суд у німецькому місті Кобленц у січні 2022 року засудив колишнього сирійського полковника Анвара Раслана «за злочин проти людяності у вигляді вбивства, катування, тяжкого позбавлення волі, згвалтування та примусу до сексуальних дій». За сукупністю оголошено 27 пунктів звинувачень пов'язаних із вбивством, 25 пунктів небезпечних тілесних ушкоджень, два пункти особливо тяжких згвалтувань, примус до сексуальних дій, позбавлення волі на термін понад один тиждень, два пункти захоплення заручників та три пункти сексуального насильства над ув'язненими. Важливим моментом для здійснення правосуддя було те, що кримінальне провадження велося за принципами універсальної юрисдикції, що надає право кримінального переслідування незалежно від місця скоєння злочину.

Проте, мусимо визнати, що чинне національне законодавство України не відповідає вимогам поточної ситуації. Хоча визначення злочину згвалтування у Кримінального кодексу України було нещодавно приведено у відповідність до міжнародних стандартів [2, с. 33], застосування лише статей Кримінального кодексу України, які криміналізують сексуальне насильство в цілому, до випадків сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом, не передбачає достатнього покарання та не відображає складності всієї проблеми. Слід зазначити, що відсут-

ність досвіду українських слідчих, прокурорів і суддів у питаннях міжнародного гуманітарного та кримінального права значно ускладнює застосування ними норм міжнародного законодавства у відповідності до чинної статті 438 Кримінального кодексу України «Порушення законів та звичаїв війни». З метою вирішення широкого кола проблем, пов'язаних із недоліками законодавства, та забезпечення притягнення до відповідальності осіб, які вчинили злочин сексуального насильства на ґрунті конфлікту, вбачається необхідним ввести в дію норми щодо реалізації положень міжнародного кримінального та гуманітарного права.

Висновки. Судова практика демонструє важливість активної участі держави у відкритті кримінальних проваджень, проведенні розслідувань щодо ймовірних обвинувачених у вчиненні сексуального насильства під час збройного конфлікту, при розслідуванні міжнародними інституціями злочинів та притягнення до відповідальності за сексуально гендерне насильство. Можливо судове переслідування є потужним стримуючим фактором, однак невелика кількість емпіричних доказів не може в повній мірі підтвердити це припущення. За яких умов кримінальне переслідування може стримати винних у сексуальному насильстві, і які типи злочинців можна стримати, є важливими питаннями для майбутніх досліджень.

Дослідження сексуального насильства сприятиме підкресленню важливості внутрішніх організаційних та інституційних факторів державних і недержавних збройних груп для розуміння моделей насильства. Крім того, вивчення сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, повинно привернути більше уваги до статі та гендеру в дослідженнях конфліктів. Для України є важливим забезпечення функціонування системи правосуддя перехідного періоду з метою належної організації розслідування та притягнення до відповідальності за кожну форму сексуального насильства, вчинену озброєними особами під час збройної агресії. І діяльність державних та правоохоронних органів повинна забезпечувати подолання дефіциту даних, який часто використовуються як привід для бездіяльності, та активність у поглибленні доказової бази за рахунок постійної політичної рішучості та формування ресурсів. з метою посилення збору та аналізу даних для спрямування зусиль на посилення загальносистемної реакції та забезпечення повної реалізації політики абсолютної нетерпимості сексуально гендерного насильства під час збройного конфлікту.

Література:

1. Дрьомін В. М. Кримінологія війни: методологічні засади. Вивчення криміногенної ситуації в Україні та прогнозування її подальшої динаміки (вплив воєнних факторів) : матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 07 вересня 2022 р.) / редкол. : Вербенський М. Г., Опришко І. В., Кулик О. Г. та ін. Київ : ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін. 2022. С. 16–19.
2. Війна без правил: гендерно-обумовлене насильство, пов'язане зі збройним конфліктом на сході України / А. Альохін, С. Кириченко, А. Кориневич та ін. ; за заг. ред. В. Щербаченка, Г. Янної. ГО «Східноукраїнський центр громадських ініціатив». Київ, 2017. 216 с.
3. Balcells, L, Stanton, JA. 2021. Violence against civilians during armed conflict: moving beyond the macro- and micro-level divide. *Annu. Rev. Political Sci.* 24: P. 45–69.
4. Cockburn, C. 2012 *Antimilitarism: Political and Gender Dynamics of Peace Movements*. Basingstoke : Palgrave Macmillan. 313 p.
5. Degenhardt, T. 2016 *Criminology and War: Transgressing the Borders*. Abingdon, Oxon, UK ; New York : Routledge. 232 p.
6. DiPietro, S. M. (2016) Criminology and war: where are we going and where have we been? *Sociology Compass*, 10(10): P. 839–848.
7. Farwell N. (2004) War rape: new conceptualizations and responses. *Affilia* 19(4): P. 389–403,
8. Jamieson, R. (2012) On war as an object of analysis for criminologists. *Studi Sulla Questione Criminale*, 3/2012: P. 97–114.
9. Nordas, Ragnhild, and Dara Kay Cohen. Conflict-Related Sexual Violence. *Annual Review of Political Science* Vol. 24. P. 193–211.
10. Skjelsbæk I. (2001). Sexual violence and war: mapping out a complex relationship. *Eur. J. Int. Relat.* 7(2): P. 211–37.
11. Traunmüller R, Kijewski S, Freitag M. (2019). The silent victims of sexual violence during war: evidence from a list experiment in Sri Lanka. *J. Confl. Resolut.* 63(9): P. 42.

References:

1. Dryomin V. M. Criminology of war: methodological foundations / V. M. Dryomin // Study of the criminogenic situation in Ukraine and forecasting its further dynamics (influence of military factors): materials of science and practice. Round table (Kyiv, September 7, 2022) / editor. : Verbenskyi M. G., Opryshko I. V., Kulyk O. G. and others. Kyiv : DNDI of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine ; Kharkiv : Machulin. 2022. P. 16–19.
2. War without rules: gender-based violence associated with the armed conflict in the east of Ukraine / A. Alyokhin, S. Kyrychenko, A. Korynevych, etc.; in general ed. V. Shcherbachenko, G. Yanova // NGO «Eastern Ukrainian Center of Public Initiatives». Kyiv, 2017. 216 p.
3. Balcells, L, Stanton, JA. 2021. Violence against civilians during armed conflict: moving beyond the macro- and micro-level divide. *Annu. Rev. Political Sci.* 24: P. 45–69.
4. Cockburn, C. 2012 *Antimilitarism: Political and Gender Dynamics of Peace Movements*. Basingstoke : Palgrave Macmillan. 313 p.
5. Degenhardt, T. 2016 *Criminology and War: Transgressing the Borders*. Abingdon, Oxon, UK ; New York : Routledge. 232 p.
6. DiPietro, S. M. (2016) Criminology and war: where are we going and where have we been? *Sociology Compass*, 10(10): P. 839–848.
7. Farwell N. (2004) War rape: new conceptualizations and responses. *Affilia* 19(4): P. 389–403,
8. Jamieson, R. (2012) On war as an object of analysis for criminologists. *Studi Sulla Questione Criminale*, 3/2012: P. 97–114.
9. Nordas, Ragnhild, and Dara Kay Cohen. Conflict-Related Sexual Violence. *Annual Review of Political Science* Vol. 24, P. 193–211.
10. Skjelsbæk I. (2001). Sexual violence and war: mapping out a complex relationship. *Eur. J. Int. Relat.* 7(2): P. 211–37
11. Traunmüller R, Kijewski S, Freitag M. (2019). The silent victims of sexual violence during war: evidence from a list experiment in Sri Lanka. *J. Confl. Resolut.* 63(9): P. 42.